

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (95)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (95)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 811.161.2'373.7

DOI 10.35433/philology.2 (95).2021.161-171

СЕМАНТИЧНІ Й ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТАМИ КУРКА (КВОЧКА), КУРЧА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

О. С. Шуленок*

Статтю присвячено дослідженню орнітономенів "курка" ("квочка"), "курча", що входять до складу фразеологізмів сучасної української мови. Об'єкт фразеології розглянуто в широкому розумінні цього слова: до цього проміжного рівня включено як ідіоми, так і прислів'я, приказки, усталені образні порівняння тощо. Виявлено, що фразеологізми з компонентами "курка" ("квочка"), "курча" широко представлені в українській мові й активно вживаються мовцями для підсилення образної характеристики людини, ситуації, досить повно та концептуально представляють різні сфери матеріального й духовного життя народу. Проаналізовано семантичні та лінгвокультурні особливості сталих одиниць з орнітономенами "курка" ("квочка"), "курча". Визначено, що семантичні структури досліджуваних фразем містять значну кількість метафоричних значень, які вживаються для номінування людини. Установлено, що переважна більшість фразеологічних одиниць зі студійованими компонентами позначають людські риси характеру: позитивні (турботливість, старанність, спостережливість, покірність, лагідність) і негативні (хитрість, нерозумність, неуважність, балакучість, жадібність, підлість, підступність, нерішучість, неохайність тощо). Крім того, у роботі зафіксовано сталі вислови, що характеризують стани особи (радість, смуток, метушливість, сердитість, самотність тощо), соціальні статуси (заможність, бідність, сімейні відносини), фізичні особливості (поганий зір, голод), зовнішній вигляд. ФО, пов'язані з основною функцією курки (нести яйця), курячим кормом (зернові культури) і хижакими (лисиця, лис), які становлять небезпеку для курей, також широко представлено в українській мові. Досліджено символіку, наявні прикмети, вірування, пов'язані з названими птахами. Наведено приклади функціонування аналізованих орнітофразеологізмів у художніх і публіцистичних текстах. Висвітлено типове уявлення, що існує в колективній свідомості українців щодо номенів "курка" ("квочка"), "курча".

Ключові слова: зоонім, орнітономен, фразеологізм, семантика, лінгвокультура, символ.

* аспірант кафедри української мови Інституту філології
(Київський університет імені Бориса Грінченка),
shulenok@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5268-2726

SEMANTIC AND LINGUOCULTURAL SPECIFICITY OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH COMPONENTS HEN, CHICKEN IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Shulenok O. S.

The article deals with the study of ornithonyms "hen", "chicken", which are part of the phraseology of the modern Ukrainian language. The object of phraseology is considered in a broad sense of the word – this intermediate level includes both idioms and proverbs, sayings, idiomatic figurative comparisons, and so on. It is found that phraseological units with the names «hen», «chicken» are widely represented in the Ukrainian language and are actively used by speakers to enhance the figurative characteristics of man, the situation, quite fully and conceptually represent different areas of material and spiritual life. The semantic and linguistic-cultural peculiarities of idiomatic expressions with ornithonyms "hen", "chicken" are analyzed. It is determined that the semantic structures of the studied phrases contain a significant number of metaphorical meanings used to denote a person. It is established that the majority of idioms with studied components describe human traits: positive (caring, diligence, observation, humility, gentleness) and negative (cunning, foolishness, carelessness, talkativeness, greed, meanness, deceit, indecision, dirtiness, etc). In addition, constant expressions that characterize emotional states (joy, sadness, fussiness, anger, loneliness, etc.), social statuses (wealth, poverty, family relationships), physical characteristics (poor eyesight, hunger), appearance are given in the article. Phraseological units related to the main function of a hen (laying eggs), chicken feed (cereals) and predators (fox), which pose a danger to hens, are also widely represented in the Ukrainian language. Symbolism, existing signs, beliefs associated with these birds are studied. The examples of functioning the analyzed ornithophraseologisms in literary and publicist texts are given. The typical conception that exists in the collective consciousness of Ukrainians about the names "hen", "chicken" is also highlighted.

Keywords: zoonym, ornithonym, phraseology, semantics, linguoculture, symbol.

Постановка наукової проблеми.

Фразеологія, яка є невід'ємним складником кожної мови, народною скарбницею, містить багатий матеріал про звичаї, традиції, вірування, історію, ідеали, мрії та сподівання етносу. У сталих одиницях цього типу відображено міжособові взаємини, фізичні та психологічні стани людини, а також плоди її розумової діяльності, різноманітні характеристики й влучні оцінки. Вони містять культурну інформацію про світ, суспільство, народ і становлять значний інтерес у дослідників рідного слова. Сталі мовні сполучення й речення є важливим об'єктом етнолінгвістики, яка відстежує тісний взаємозв'язок мови й етносу, мови та етнокультури. Фразеологічні одиниці – той будівельний матеріал, навколо якого формується мовна картина певного етносу [13: 5]. Фразеологічний ярус мови містить засоби вторинної образно-символічної й оцінно-характеризувальної номінації, що

функціонують у мові поряд із лексичною підсистемою як основною й прямою номінацією та виконують образно-номінативно-характеризувальну функцію у сферах спілкування [2: 51].

У статті розглядаємо об'єкт фразеології в широкому розумінні цього слова: до названого проміжного рівня включаємо як ідіоми, так і прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми, сентенції, усталені образні порівняння, стійкі терміносполучення, примовки тощо.

Людина здавна була тісно пов'язана з тваринами, особливо свійськими. Унаслідок цього в багатьох мовах виникло чимало сталих словосполучень і висловів із компонентами-зоонімами. Для таких ФО характерна яскрава образність, влучність, дотепність, єдність форми та змісту, становлячи окрему підсистему загального фонду української фразеології.

Уважно спостерігаючи за поведінкою, способом життя різних

тварин, людина приписувала їм власні риси. Поступово тварини стали символічними носіями людських якостей. Отже, на матеріалі зібраних фразеологізмів із назвами птахів ми можемо дослідити не лише семантичні, лінгвокультурні риси цих одиниць, а й образне мислення, стереотипи, цінності тощо, які характеризують особливості життя, менталітет українців.

Поділяємо думку З. Р. Дубравської про те, що зооніми вирізняються високим ступенем поширеності та активно використовуються в різних мовах для підсилення образної характеристики людини, ситуації, досить повно й концептуально представляють різні сфери матеріального й духовного життя народу. Зооніми репрезентують життєвий досвід людини, її поведінку, притаманні їй якості та допомагають у створенні загального образу, слугують для позначення таких рис характеру, як сміливість, працьовитість, сила, слабкість, лицемірство тощо. Зооніми належать до найпродуктивніших лексем, семантичні структури яких містять найбільшу кількість метафоричних значень, що вживаються для позначення людей [3: 51].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні в мовознавстві існує значна кількість наукових праць, присвячених вивченню фразеологізмів із назвами тварин, зокрема й птахів. Цю проблематику досліджували такі українські лінгвісти, як В. Д. Ужченко [17], З. Р. Дубравська [3], О. В. Семенова [14], Н. Д. Коваленко [7; 8] та ін. Однак, на нашу думку, фразеологічні одиниці з назвами птахів ще не є повністю вивченими в семантичному й лінгвокультурному плані.

Мета і завдання дослідження. **Мета** статті полягає у висвітленні семантичних і культурологічних особливостей фразеологізмів із назвами свійських птахів **курка**

(квочка), курча в сучасній українській мові. Для досягнення названої мети було поставлено такі **завдання**: 1) виокремити й проаналізувати фразеологізми української мови з компонентами **курка (квочка), курча**; 2) розподілити зібрані ФО за певними семантичними групами й підгрупами; 3) схарактеризувати лінгвокультурні особливості досліджуваних орнітофразеологізмів; 4) дібрати переконливі приклади функціонування орнітофразеологізмів у художніх і публіцистичних текстах.

Джерельною базою дослідження слугували різноманітні лексикографічні праці: "Фразеологічний словник української мови" (Білоноженко В. М. та ін.), "Фразеологічний словник української мови" (Ужченко В. Д., Ужченко Д. В.), "Українські прислів'я та приказки" (Мишанич С. В., Пазяк М. М.), "Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу" (Ужченко В. Д., Ужченко Д. В.), "Знаки української етнокультури: словник-довідник" (Жайворонок В. В.), "Енциклопедичний словник символів культури України" (Коцур В. П. та ін.), а також художні та публіцистичні тексти.

Методи дослідження. У статті використано такі методи: суцільної вибірки – для отримання корпусу фразеологізмів із назвами **курка (квочка), курча**; описовий – для наукової систематики фразеологізмів із вказаними компонентами-орнітономенами; системний – для розподілу орнітономенів за основними семантичними групами; культурологічний – для визначення національно-культурних конотацій, завдяки яким орнітофразеологізми відтворюють характерні риси народного життя, менталітету в процесі їх уживання.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Фразеологічні одиниці є вагомою

часткою національної культури, що так чи так відбивають етнокультурні, народно-психологічні й міфологічні уявлення, переживання, світосприйняття тощо. За їх допомогою формується образ реального чи уявного світу, яким його бачить народ. Символіка фразеологізмів яскраво відбиває етнопсихологічні особливості носія мови та демонструє вплив мови на формування менталітету народу [13: 44]. Фразеологізми характеризуються ідіоматичністю, експресивністю, надають образності та емоційної забарвленості, відповідного лінгвістичного відтінку. Вони дають змогу точніше висловлювати думку та влучно передавати її зміст [3: 53]. Важливе місце в українській фразеології та пареміології посідають компоненти-орнітологізми, адже загальновідомо, що найближчий навколишній світ, зокрема й рослинний, і тваринний, є важливим чинником у продукуванні стійких народних висловів і паремій, у формуванні усталених оцінок. Рівень близькості співжиття людини та домашніх тварин чи птахів, їхня поведінка, регіональні особливості господарювання, зокрема й територія поширення тих чи тих птахів, упливають на частотність уживання назв у складі фразем і варіації їх конотативного значення [7: 53].

Включення зоонімів до складу фразеологізмів свідчить про значущість тварин у загальній інтерпретаційній картині світу, що визначається традиційною моделлю переносу якостей тварин на людину й навпаки. Зооніми легко переходять у розряд слів-символів, відображають уявлення людей про різних тварин. Фразеологічні одиниці з компонентами-зоонімами становлять цікавий матеріал, який дає нам змогу простежити, яким чином ці компоненти впливають на формування національно-культурної семантики [3: 53].

Зібраний фактичний матеріал переконливо засвідчує, що в українських фразеологізмах найпоширенішим орнітономеном у групі "**свійські птахи**" є **курка (квочка)**. СУМ-20 подає таке тлумачення: **Курка** = **куриця** (зменшене – **курочка**; мн. **кури**; **курча, куря** – "пташа курки") – "свійська птиця, яку розводять на м'ясо і для одержання яєць; самиця півня" [16]. У багатьох народів світу кури користувалися найбільшою популярністю серед різноманітної домашньої живності, оскільки цю невибагливу птицю могла дозволити собі навіть найбідніша людина [12].

Передусім варто звернути увагу на етнокультурну традицію сприйняття українцями названих птахів. Наприклад, відомо, що в народній уяві **курка**, зокрема її пир'я, асоціюється з нечистою силою. Також, спостерігаючи за дзьобанням курми зерна, ворожили на новий урожай [5: 323]. У сучасному українському сленгу **курка** – нерозумна, легкодоступна жінка; **курчата** символізують дівчат, а **півники** – молодих хлопців, яким ще рано одружуватися; **курій (куркопівень)** – емблема неправильного розподілу ролей між чоловіком і жінкою, його курокрик – недобрый провісник смерті [4: 422]. Найбільш незвичайна серед забобонів прикмета про те, коли курка закукурікала, як півень. Досвідчені люди кажуть, що таке насправді трапляється. І не дивно, що народні повір'я радять у цьому випадку чекати чогось дуже незвичайного, частіше – поганого. Якщо курка заспівала півнем, радять зловити її та помацати її ноги. Якщо вони дуже гарячі, то неприємностей чекають від вогню або окропу. А ось якщо курячі лапки дуже холодні, то це значить, що до будинку скоро прийде смерть. Це відображено й у діалектній фразеології: зокрема, мешканці Західної України також вважають, коли курка заспіває півнем, – на нещастя: *зле там ся діє, де півень*

мовчить, а курка піє; зле там і лихо, де жінка кричить, а чоловік тихо. Однак не завжди півняча пісня курки віщує біду. Якщо курка заспівала в будинку молодят, – це прикмета дуже хороша. Вона обіцяє нареченим довге і щасливе життя [12].

Загально визнано, що в українців **курка** – традиційний символ щастя та плодючості, а тому є ритуальною (отож жертвовною) у весільних обрядах. Звідси ФО збирати курей на весільний суп (у неділю ввечері кілька осіб ходять по гостях і вимагають яку-небудь птицю (курку, качку, півня); *іти по (ловити) курей* (на другий день весілля переодягнені в циган люди йдуть по курей (красти курей) для весільного столу); *драти (патрати, скубти, їсти) курей; іти на курей* "святкувати третій день весілля, їсти курятину"; *кури на весілля не хочуть, та силою несуть; кому весілля, а курці смерть; не рада коза торгу, а курка весіллю* та ін.

З народними прикметами, зокрема, коли передбачали погоду або врожай, пов'язаний такий вислів: *в марті курка з калюжі нап'ється; на Юрка сховається в житі курка* тощо.

В українській мові існує значна кількість ФО з назвою **курка (квочка)**, що описують позитивні й негативні риси характеру людей. Наприклад, на позначення покірної, лагідної особи вживають вислів *тихого та смирного і кури не клюють*. Фразема (*сидіти*) *як квочка на яйцях* символізує старанність, дбайливість. Спостережливості описують так: *добра квочка одним оком зерно бачить, а другим шуліку*. Крім того, наведемо ФО, у якому квочка порівнюється з турботливою матір'ю: *як квочка з курчатками, так і жінка з дитятками*.

Українці про хитру людину кажуть: *Дмитер хитер: з'їв курку та сказав, що полетіла*. Про особу, до якої не можна підступитися, спіймати на чому-небудь, звинуватити в чомусь і т. ін., говорять так: *як (мов, ніби, немов) курячим зубом обчеркнутий*.

Натомість про нерозумну, неухважну людину кажуть: *куряча голова (курячий мозок, куряча пам'ять, курячий розум); сила воляча, а розум курячий; хоч вдача гаряча, та розум курячий; хитрив, хитрив та й став, бо за курку горобця дістав*. Коли хто-небудь своїми діями, вчинками викликає глузування, осуд, обурення, зневагу тощо, уживають ФО *кури засміють; кури будуть сміятися; курям (курці) на сміх*. Розумну та нерозумну людину жартівливо порівнюють у висловах *яйця курей не учать; мудріші тепер яйця, ніж кури; старої курки яйце*. ФО *розводити (говорити про) Химині кури* "говорити про що-небудь пусте, не варте уваги"; *розкажи куриці, а вона всій вулиці* вживають на позначення балакучої людини, яка без потреби багато говорить; базікає, поширює чутки, плітки і т. ін.

Таку негативну рису, як жадібність, передають вислови *дав курці грядку, а їй і города мало; скоріше в курки молока випросиш*. Вислів *жалів яструб курку, доки всю обскуб* символізує підлість, підступність. ФО (*як*) *мокра (змокла) курка; як змоклі кури; як курка обпатрана; (і) курки (курку) не заріже* описують жальогідну на вигляд, безвольну, нерішучу, людину. Фраземи з компонентами **курка** й **лапи** уособлюють неохайність, неакуратність, недбалість, наприклад: (*писати*) *як курка лапою; як курка по воді; як курка походила; курячі лапи* "некрасиво написані літери, поганий почерк". На позначення хвастливої людини іронічно кажуть: *рисак з-під квочки*.

Як бачимо, в українській мові ФО з назвою **курка (квочка)** описують переважно негативні риси характеру людини. Цікаво, що відомий український філософ і письменник Г. С. Сковорода у своєму ставленні до образу курки стоїть ближче до її негативної ролі, відображеної у фольклорі. Наприклад, у байці «Дві курки» домашня курка символізує тих,

хто, не маючи сили щось зробити, не вірять, що можуть те інші [4: 423].

Зафіксовано також різноманітні ФО на позначення соціальних станів. Наприклад, заможність і грошовитість передає вислів: *і кури не клюють*. Натомість для опису бідності вживають такі ФО, як: *бідний тоді їсть курку, як сам хворий або курка слаба; поля, що й курці лапкою нема де ступити; і курки ніде (нікуди) випустити; і курці носом ніде клонуть; (хатка, хатина) на курячій ніжці (на курячих ніжках) "маленька, убога, стара"*. Протиставлення заможності й бідності спостерігаємо у висловах *багатому і чорт яйця несе, а вбогому і курка не хоче; із голоду та холоду і півень не співає, а від тепла та їжі і курка закукурає; хазяйська курка комірницькій корові ногу переломила*. Курка, яка співає замість півня, символізує неправильний розподіл ролей між чоловіком і жінкою: *зле там ся діє, де півень мовчить, а курка піє; зле там і лихо, де жінка кричить, а чоловік тихо*. Крім того, існує ФО коли *курка закукурає* зі значенням "ніколи". Вислови (*і*) *кури загребуть (заключуть); курка лапою загребе* вказують на те, що хто-небудь може пропасти, безслідно загинути або опинитися в скрутному становищі.

Емоційний стан радості передає вислів *щастя – не курка, решетом не накриєш*. Натомість ФО *впав у біду, як курка в борці; коли не ведеться, то й курка не несеться; десь у людей і курка піє, а в мене і когут не хоче* описують невдачу, стан смутку, розпачу. Фразеологізм (*сидіти*) як *квочка в обичайці* характеризує відлюдкувату, самотню, ізольовану від інших особу. Вислови *носитися як (мов, ніби) курка з яйцем; (бігати) як жарена курка* описують того, хто сповнений метушні. Про сердиту людину кажуть: *розходилась, як квочка перед бурєю*. Крім того, існує ФО *щитать (рахувати) курей* зі значенням "сваритися із сусідами".

Фразема *всіх курей розлякати* позначає того, хто голосно кричить.

Варто також звернути увагу на ФО з компонентом **курка** на позначення фізичних станів. Наприклад, вислів *сліпа курка* вживають для опису людини, яка погано бачить. Стан голоду виражає фразема *голодній курці просо сниться*. Про особу, яка сидить незручно, невпевнено, кажуть: (*сидіти*) *як курка в суні (на драбині)*.

У селянському господарстві кури цілий рік забезпечували сім'ю не лише м'ясом і пером, а й свіжими яйцями. Загальновизнано, що основна функція курки – нести яйця. Цей процес зумовив утворення таких ФО: *дам тобі, діду, яйце, як курка знесе; курка каже: "Кудкудак, кудкудак, знесла яйце, як кулак"; вже нема тої курочки, що два яєчка несла на день; і чорна курка білі яйця несе; вмерла та курочка, що несла татарам золоті яйця* та ін. Коли діти запитують, як вони з'явилися на світ, батьки часто відповідають: *курка знесла*. Варто ще згадати вислів *знеслась курка* зі значеннями "ось і все, зазнати краху"; "зробити нарешті щось". Також не дивно, що ціла низка народних прикмет і повір'їв нерозривно пов'язана з курячими яйцями. Наприклад, щоб кури добре неслися, у курнику потрібно підвісити камінь з отвором або покласти різдвяну соломку в гніздо. Щоб кури, які вільно гуляють по ділянці, поверталися для кладки в гніздо, до нього кладуть кілька пір'їн, зістрижених із їхніх хвостів. Народні повір'я не рекомендують чоловікам збирати в пташнику курячі яйця, оскільки тоді кури можуть перестати нестися. Те саме може статися, якщо спалювати яєчну шкаралупу [12].

У домашніх господарствах основний корм курей – це різні види зернових культур. Найбільш популярні з них – просо, ячмінь, овес і пшениця. Звідси ФО з компонентами **курка**, а також пов'язаними з нею – **зерно, просо, пшениця**: *курочка по зернятку збирає і то сита буває; і сліпа курка зерно*

знайде; трапилося сліпій курці зерно, та й тим удавилася; курка збіжжя розгрібає, а в смітті зерно шукає; кому що, а курці просо; не дай курці проса – нехай здохне; сліпій курці все пшениця та ін. Коли хтось перебирає одне й те саме з надією знайти щось краще, говорять: *гребтися як курка в просі*. Для опису ситуації, коли людина нікому не догодила, уживають ФО *ні курці проса, ні коту сала*.

Найбільшу небезпеку для курей становлять лисиці й хижакі з родини куницевих – тхір, куниця і ласка. Найчастіше вони залазять до курників пізньої осені та взимку, коли їм не вистачає звичайного корму – мишей, щурів, ящірок та інших дрібних тварин. Нерідко в зазначений період вони селяться біля людського житла: у гаражах, сараях, підвалах, на горищах. Ці тварини хитрі й обережні: застати їх на місці злочину дуже важко. Через невеликі щілини та вентиляційні отвори вони спритно проникають до пташників і вольєрів для домашньої птиці. Якщо щілин звірі не знаходять, то роблять підкопи під стіни й огорожі з сітки [10]. Ми фіксуємо вислови з концептами **кури** і **лисиця (лис)**. Наприклад: *не давай зайцеві моркву берегти, а лисиці курей стерегти; лисиця спить, а курей бачить; там, де лисицею пройде, три роки кури не несуться; лиса вбили – курям радість* та ін.

Окремо варто сказати про прикмету щодо чорної курки. Птах із таким оперенням у народі вважався хорошим оберегом для своїх господарів від пристриту, псування й заздрості сусідів. На Русі вірили, що якщо завести ще й чорного півня, то можна було не боятися ні злодіїв, ні злих людей [12].

Вислів (*схожий*) як *півень на курку* використовують з іронічною метою зі значенням "зовсім не схожий". Про дуже брудні вуха говорять: (*як*) *кури ночували у вухах (в ухах)*. Жінку з неакуратною зачіскою характеризують так: *курка обскублена*. ФО *заробити*

на куркин ніс жартівливо вживають на позначення того, хто отримав незначну винагороду за яку-небудь працю. Фіксуємо стійку одиницю, що вказує на час доби: *ще й кури не посідали "рано, ще видно, сонце не сіло"*. Вислів *лягать із курми* передає значення «рано вклатися спати». ФО *спати і (аж) курей бачити* означає "міцно спати". Про щось пусте, не варте уваги кажуть: *Химині кури на Мотриних яйцях*. Фразема *як курями покльований* стосується вирощування врожаю, а саме коли городина є невдалою. ФО *гуляй курка по борщу* вживають на позначення чогось безладного, безконтрольного, гамірного. Про те, що не дає ніякої користі, кажуть: *як з курки молока* (є синонімічним варіантом відомого вислову *як з цапа (козла) молока*).

Приклади вживання ФО з компонентом **курка** широко представлені в українській художній літературі: *Кажу вам, таку мені Бог долю дав, ніби курям на сміх* (Богдан Лепкий); *Чуже добро очі дере, чуже щастя заздрість буде: он у того лани не міряні, а в мене й ступня немає, у того грошей і кури не клюють, а в мене хоч кишені виверни* (Панас Мирний); *Як же ти без мене і житимеш? Тебе ж і кури загребуть* (Анатолій Дімаров); *Як у казані кипіло! Було тоді нам лишко тяжке! Бо таке наше діло: хоч панам добре ведеться, хоч їм горе йметься, а нам певно одно: кому, каже, весілля, а курці – смерть!* (Марко Вовчок). Також нерідко ілюстрації фразем з аналізованими складниками засвідчено в публіцистичному стилі: *Такі депресивні райони і є благодатною електоральною базою для олігархів, у яких грошей кури не клюють* [9]; *А редакція "Ліберасьйон" закликає співвітчизників сказати на референдумі «ні» конституції на зло... американським консерваторам. Оскільки, на думку газети, всі консерватори світу однієї масті й об'єднані у свій "інтернаціонал". Ось*

уже дійсно, **кому що, а курці просо** [21].

У фразеологізмах української мови орнітономен **курча** є менш поширеним компонентом порівняно з **курка**, проте також характеризується семантичною активністю. Наприклад, ФО з вареної крашанки **курча висидить (вилупить)**; він спритна людина: з вареного яйця висидить **курча** характеризують надзвичайно хитру й спритну людину. Натомість вислів як (мов, ніби) **курчат погубив** позначає того, хто є розгубленим або має розпачливий вигляд. Про кволу, хворобливу людину говорять: **інкубаторське курча**; як **курча** дохле. Вислів хоч (хоть) **курчат паси** вживають для опису людини з обличчям у ластовинні. В основі цього вислову використано метафоричне порівняння розсипаного на землі зерна та ластовиння. Дуже низьку на зріст людину характеризують так: як **курча за лопухом**. Відзначаємо також усталені одиниці, на зразок: **курчат лічити**; **курчат восени лічать**; **восени і курчата курми будуть**; **курчат рахують по осені** зі значенням "підводити підсумки, оцінювати результати". **Не варт (не стоє) і курчати** вживають на позначення чогось, що нічого не значить. Також фіксуємо ФО **лупилось курчам, а вилупилась чечітка** (пор. ФО з орнітономеном **курча**, ужиті в художньому стилі: **З чорта спритна та в'юнка, доскоцька та слизька, вона як захоче, то й з вареної крашанки висидить курча**. Аби нам, Мартохо, не пошитись у дурні (Євген Гуцало); **Коли дощ або робота пильна не дасть нам побачитись, то журби не обберешся; ходиш, як курчат погубила**, як рідного батька втерля (Панас Мирний); **Пролітає весна, іде літо. Комуна живе так: о 4 годині вдень, як курчата під квочку, в будинок, до себе** (Микола Хвильовий); **Край п'яти тієї скелі розсипались, мов курчата круг квочки, манесенькі селянські й міщанські хатки, окутані**

вітами зелених садочків; між критими соломною стріхами здіймались де-не-де й високі черепичні дахи, що червоніли між яриною здалеку (Михайло Старицький). Вислів **курчат восени рахують** досить поширений у різних жанрах публіцистики: **Якщо курчат восени рахують, то про претендентів на виграш будь-якої велобагатоденки, особливо «Тур де Франс», можна говорити лише ближче до її завершення** [11]; **Якщо уряд так чи інакше вже виходить із нинішньої халепи, то курчат, як відомо, рахують восени**. Треба чекати на чергові жнива... [6]; **Закони, як і курчат, рахують восени** [1].

Висновки й перспективи дослідження. Фразеологічні одиниці є важливим джерелом для вивчення національної культури, психології, побуту, вірувань кожного народу. В українській мові існує значна кількість фразем, до складу яких входять назви свійських і диких тварин. Це пов'язано з тим, що людина постійно контактує з представниками фауни, спостерігає за їхнім життям, приписує тваринам власні риси. Основну увагу в цій праці зосереджено на вивченні фразем з орнітономенами **курка (квочка), курча**, які характеризуються високим рівнем поширеності й активно вживаються в українській мові на позначення рис характеру, емоційних станів, соціальних статусів, фізичних особливостей людини тощо, надаючи комунікативному процесу образності й емоційної забарвленості, певного стилістичного відтінку.

У процесі дослідження ми зробили висновок, що фразеологізми з компонентами **курка (квочка), курча** наділені різноманітною семантикою й конотаціями. Було виявлено, що переважна більшість ФО зі студійованими компонентами позначають людські риси характеру: позитивні (турботливість, старанність, спостережливість, покірність, лагідність) і негативні (хитрість, нерозумність, неухважність,

балакучість, жадібність, підлість та ін.). Як бачимо, в українській мові фрази з досліджуваними компонентами частіше описують негативні риси характеру людини порівняно з позитивними. Також зафіксовано сталі вислови, що характеризують емоційні стани (радість, смуток, метушливість, сердитість, самотність тощо), соціальні статуси (заможність, бідність, сімейні відносини), фізичні особливості (поганий зір, голод), зовнішній вигляд. ФО, пов'язані з основною функцією курки (нести яйця), курячим кормом (зернові культури) і хижакими (лисиця, лис), які становлять небезпеку для курей, також широко представлені в українській мові. Крім того, було виявлено активне вживання фразеологізмів із компонентами **курка** (**квочка**), **курча** в українській художній літературі та публіцистичних текстах.

У подальшому вважаємо доцільним дослідити семантичні, лінгвокультурні, структурні особливості назв інших свійських і диких птахів, що входять до складу фразеологізмів сучасної української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев А. Що було – бачили, а що буде – побачимо або Закони рахують восени. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2011/07/7/6356881/> (дата звернення: 25.08.2021).
2. Дем'яненко Н. Б. Семантична структура фразеологізмів з компонентом "птах" у польській, українській та російських мовах. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. 2010. Вип. 12. С. 50–54.
3. Дубравська З. Р. Зооніми як окремі лексичні одиниці та як компоненти сталих виразів. *Молодий вчений*. Березень, 2018. № 3.1 (55.1). С. 51–54.
4. Енциклопедичний словник символів культури України / За заг. ред. В. П. Коцура та ін. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В. М., 2015. 912 с.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
6. Кисельова Ю. Бензинова лихоманка: випробування державного організму на міцність. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2005/05/20/3009910/> (дата звернення: 25.08.2021).
7. Коваленко Н. Д. Орнітонім "індик" як компонент фразем діалектного мовлення. *Філологічний часопис*. 2019. Вип. 1. С. 52–58.
8. Коваленко Н. Д. Фразеотвірний потенціал номенів півень, когут. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 14. Т. 2. С. 50–54.
9. Кралюк П. Безчестя по-українськи. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/inozmi/svoboda/2012/10/25/6975417/> (дата звернення: 25.08.2021).
10. Макаров І. В. Як позбутися від лисиць та інших хижаків, які крадуть курей. URL: https://fermeclasse.blogspot.com/2019/10/blog-post_845.html (дата звернення: 25.08.2021).
11. Мохнач В. Дорогами Наполеона. *Україна Молода*, 94 URL: <https://www.umoloda.kyiv.ua/number/2294/118/81702/> (дата звернення: 25.08.2021).
12. Народні прикмети, забобони та повір'я про яйця і курей. URL: <https://ukr.media/esoterics/420020/> (дата звернення: 25.08.2021).
13. Онуфрійчук Г. І. Лінгвокультурний потенціал української етнофразеології: асоціативне поле "Людина в колі інших істот": дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2016. 261 с.
14. Семенова О. В. Семантико-прагматичні особливості зоофразеологізмів. *Закарпатські*

філологічні студії. 2018. Т. 1. Вип. 7. С. 112–115.

15. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. К.: Наук. думка, 2003. 1104 с.

16. Тлумачний словник української мови у 20 томах. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=46230&page=1459> (дата звернення: 25.08.2021).

17. Ужченко В. Д. Концепт журавель в українській мовно-фразеологічній картині світу. *Наукові записки Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка: зб. наук. праць [Концептологія: світ – мова – особистість]*. 2005. Вип. 6. С. 49–58.

18. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ: ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2013. 552 с.

19. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. Київ: Освіта, 1998. 224 с.

20. Українські прислів'я та приказки / Упор. С. В. Мишанич, М. М. Пазяк. Київ: Дніпро, 1984. 390 с.

21. Шиманський О. Невизначена Європа. *Україна Молода*, 85. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/425/186/15357/> (дата звернення: 25.08.2021).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Avksentiev A. Shcho bulo – bachyly, a shcho bude – pobachymo abo Zakony rakhuiut voseny [What happened – we saw, and what will happen – we'll see or the laws are counted in autumn]. *Ukrainska pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2011/07/7/6356881/> (data zvernennia: 25.08.2021). [in Ukrainian].

2. Demianenko N. B. (2010). Semantychna struktura frazeolohizmiv z komponentom "ptakh" u polskii, ukrainskii ta rosiiskykh movakh

[Semantic structure of phraseological units with the component "bird" in Polish, Ukrainian and Russian languages]. *Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov i literatur. Pamiati akademika Leonida Bulakhovskoho*. Vyp. 12. S. 50–54. [in Ukrainian].

3. Dubravska Z. R. (2018). Zoonimy yak okremi leksychni odyntytsi ta yak komponenty stalykh vyraziv [Zoonyms as separate lexical units and as components of constant expressions]. *Molodyi vchenyi*. №3.1 (55.1). S. 51–54. [in Ukrainian].

4. Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv kultury Ukrainy [Encyclopedic dictionary of symbols of Ukrainian culture] (2015). / Za zah. red. V. P. Kotsura ta in. 5-e vyd. Korsun-Shevchenkivskiy: FOP Havryshenko V. M. 912 s. [in Ukrainian].

5. Zhaivoronok V. V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture: Dictionary-reference book]. Kyiv: Dovira. 703 s. [in Ukrainian].

6. Kyselova Yu. Benzynova lykhomanka: vyprobuvannia derzhavnoho orhanizmu na mitsnist [Gasoline fever: a test of the state body's strength]. *Ukrainska pravda* URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2005/05/20/3009910/> (data zvernennia: 25.08.2021). [in Ukrainian].

7. Kovalenko N. D. (2019). Ornitonim "indyk" yak komponent frazem dialektnoho movlennia [Ornithonym "turkey" as a component of phrases of dialectal speech]. *Filolohichni chasopys*. Vyp. 1. S. 52–58. [in Ukrainian].

8. Kovalenko N. D. (2020). Frazeotvirnyi potentsial nomeniv piven, kohut [Phrase-forming potential of the name rooster]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 14, T. 2. S. 50–54. [in Ukrainian].

9. Kraliuk P. Bezchestia po-ukrainsky [Dishonour in Ukrainian]. *Ukrainska pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/inozmi/svoboda/2012/10/25/6975417/> (data zvernennia: 25.08.2021). [in Ukrainian].

10. Makarov I. V. Yak pozbutysia vid lisyts ta inshykh khyzhakiv, yaki kradut kurei [How to get rid of foxes and other predators that steal hens]. URL: https://fermeclashr.blogspot.com/2019/10/blog-post_845.html (data zvernennia: 25.08.2021). [in Ukrainian].

11. Mokhnach V. Dorohamy Napoleona [In the ways of Napoleon]. *Ukraina Moloda*, 94 URL: <https://www.umoloda.kyiv.ua/number/2294/118/81702/> (data zvernennia: 25.08.2021). [in Ukrainian].

12. Narodni prykmety, zabobony ta poviria pro yaitsia i kurei [Folk signs, superstitions and beliefs about eggs and hens]. URL: <https://ukr.media/esoterics/420020/> (data zvernennia: 25.08.2021). [in Ukrainian].

13. Onufriichuk H. I. (2016). Lihvokulturnyi potentsial ukrainskoi etnofrazeolohii: asotsiatyvne pole "Liudyna v koli inshykh istot" [Linguo-cultural potential of Ukrainian ethnophraseology: associative field "Man in the circle of other beings"]; dys. ... kand. filol. nauk. Kyiv. 261 s. [in Ukrainian].

14. Semenova O. V. (2018). Semantyko-prahmatychni osoblyvosti zoofrazeolohizmiv [Semantic and pragmatic features of zoophraseologisms]. *Zakarpatski filolohichni studii*. T. 1. Vyp. 7. S. 112–115. [in Ukrainian].

15. Slovník frazeolohizmiv ukrainskoi movy [Dictionary of phraseology of the Ukrainian language] (2003). / Uklad.: V. M. Bilonozhenko ta in. K.: Nauk. dumka. 1104 s. [in Ukrainian].

16. Tlumachnyi slovník ukrainskoi movy u 20 tomakh [Explanatory dictionary of the Ukrainian language in 20 volumes]. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=46230&page=1459> (data zvernennia: 25.08.2021). [in Ukrainian].

17. Uzhchenko V. D. (2005). Kontsept zhuravel v ukrainskii movno-frazeolohichnii kartyni svitu [The concept of a crane in the Ukrainian linguistic and phraseological picture of the world]. *Naukovi zapysky Luhanskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. T. H. Shevchenka: zb. nauk. prats* [Kontseptolohiia: svit – mova – osobystist]. Vyp. 6. S. 49–58. [in Ukrainian].

18. Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. (2013). Frazeolohichni slovník skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu [Phraseological dictionary of East Slobozhan and steppe dialects of Donbass]. Vyd. 6-e, dopovn. y pererobl. Luhansk : DZ "LNU imeni Tarasa Shevchenka". 552 s. [in Ukrainian].

19. Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. (1998). Frazeolohichni slovník ukrainskoi movy [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Osvita. 224 s. [in Ukrainian].

20. Ukrainski pryslivia ta prykazky [Ukrainian proverbs and sayings] (1984). / Upor. S. V. Myshanych, M. M. Paziak. Kyiv: Dnipro. 390 s. [in Ukrainian].

21. Shymanskyi O. Nevyznachena Yevropa [Uncertain Europe]. *Ukraina Moloda*, 85. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/425/186/15357/> (data zvernennia: 25.08.2021). [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 30.10.2021
Схвалено до друку: 26.11.2021